

“เศรษฐกิจไทยภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์: การปฏิรูปเชิงสถาบัน”

ดร.ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร

คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ก่อนที่จะพูดถึงการปฏิรูปเชิงสถาบันของระบบเศรษฐกิจไทย ผมใคร่ขอพูดถึงโลกาภิวัตน์สักเล็กน้อย นอกจากนี้ผมเข้าใจว่าเศรษฐกิจไทยในปัจจุบันคือระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม แม้จะมีการพูดถึงเศรษฐกิจพอเพียงบ้าง หากความคิดนี้เป็นไปได้ เราก็จะมีระบบเศรษฐกิจทุนนิยมแบบพอเพียง ซึ่งจะเป็นแห่งแรกของโลก เพราะระบบทุนนิยมไม่รู้จักคำว่า “พอเพียง” ทุนนิยมรู้จักแต่คำว่า “ไม่พอ” เพราะหากพอเมื่อใด ระบบทุนนิยมก็ไม่สามารถพัฒนาต่อไปได้

เข้าใจโลกาภิวัตน์

โลกาภิวัตน์ไม่ใช่เรื่องของการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจเท่านั้น แต่โลกาภิวัตน์นำการเปลี่ยนแปลงที่รอบด้านและครอบคลุม กระแทกกับชีวิตประจำวันของเราในแทบทุกด้าน และกระทบกับทุกกลุ่มคน ทุกชนชั้นในสังคมและในโลก แต่ในอัตราส่วนและความรุนแรงที่แตกต่างกันไป

เพียงแต่เท่าที่ผ่านมา เวลาที่สังคมและสื่อมวลชน รวมถึงผู้นำทางการเมืองพูดถึงโลกาภิวัตน์ มักพูดถึงแต่ด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก เช่นการไหลเข้า-ไหลออกของเงินทุน อัตราการแลกเปลี่ยนค่าเงินที่ผันผวน ความผันผวนในตลาดหุ้นและอัตราดอกเบี้ย การค้า การลงทุนระหว่างประเทศ ระเบียบ กฎเกณฑ์ที่เกี่ยวข้องกับการค้าโลก และการทำข้อตกลงเขตการค้าเสรี เป็นต้น

ความจริงยังมีมิติอื่นๆ ที่สำคัญของโลกาภิวัตน์ เช่น โลกาภิวัตน์ทางวัฒนธรรมในรูปแบบของ Internet หรือโลกาภิวัตน์ทางการเมืองในรูปแบบของระบบจักรวรรดิแบบใหม่ที่มีประเทศสหรัฐอเมริกาเป็นเจ้าจักรวรรดิ ที่สามารถส่งกองกำลังเข้าบุกยึดประเทศอธิปไตยอื่นโดยไม่ต้องคำนึงถึงกฎหมายระหว่างประเทศและความคิดเรื่องอำนาจอธิปไตยของรัฐ เพียงแต่โลกาภิวัตน์ทางด้านอื่นๆ เหล่านี้ ไม่ได้รับการพูดถึงกันมากเท่ากับโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจ

ความจริงการเชื่อมต่อทางเศรษฐกิจของโลกมีมานานแล้ว เพียงแต่ในโลกยุคโลกาภิวัตน์ การเชื่อมต่อนี้มีความเข้มข้นและรวดเร็วมากขึ้น มากจนบางครั้งระบบเศรษฐกิจของแต่ละประเทศปรับตัวไม่ทัน จนเกิดความเสียหายรุนแรงกับระบบเศรษฐกิจ ดังตัวอย่างของการล่มสลายของระบบเศรษฐกิจไทยในปี 2540 เป็นต้น

โลกาภิวัตน์สร้างการรับรู้ สร้างความรู้สึกเกี่ยวกับพื้นที่แบบใหม่ขึ้นมา นั่นคือความรู้สึกว่าเป็นโลกเดียวกัน เกิดพื้นที่แบบใหม่ในจินตนาการเรียกว่า “โลก” หรือ Global ในภาษาอังกฤษ

นั่นคือ โลกาภิวัตน์เป็นคำอธิบายหรือป้ายที่เรานำมาติดให้กับการเปลี่ยนแปลงใหม่ที่เกิดขึ้นในโลกยุคหลังสงครามเย็น เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีองค์ประกอบสำคัญอยู่ที่การล่มสลายของระบอบคอมมิวนิสต์ในสหภาพโซเวียต เกิดกระบวนการทำให้เป็นประชาธิปไตยขึ้นทั่วโลก เกิดการเชื่อมต่อของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโลกผ่านพัฒนาการของเทคโนโลยีสารสนเทศสมัยใหม่แบบต่างๆ จนเกิดความกระชับแน่นระหว่างเวลากับสถานที่ และทำให้ความห่างไกลเรื่องสถานที่ที่เคยเป็นปัญหามากในอดีตหมดความสำคัญลง

ปัจจุบันไม่ว่าเราจะอยู่จุดใดของโลก เราสามารถเชื่อมต่อถึงกันได้ผ่านเทคโนโลยีการสื่อสารและข่าวสารสมัยใหม่อย่างโทรศัพท์มือถือ และผ่าน Internet ทำให้เกิดความรู้สึกใกล้ชิด เป็นโลกเดียวกันมากขึ้น

ผลกระทบ

ผลกระทบที่สำคัญประการหนึ่งของโลกาภิวัตน์ต่อระบบเศรษฐกิจคือการเพิ่มการแข่งขันมากขึ้นและรุนแรงขึ้นในเวทีการค้าระหว่างประเทศ นอกจากนี้ โลกาภิวัตน์ยังทำให้ปัจจัยต่างๆ ที่เดิมไม่ถือว่าเป็นปัจจัยทางเศรษฐกิจ เข้ามามีอิทธิพลต่อระบบเศรษฐกิจเพิ่มมากขึ้น เช่นความคิดเรื่องการบริหารจัดการที่ดีหรือธรรมาภิบาล หรือ Good governance ในภาษาอังกฤษ ความคิดเรื่องความรับผิดชอบต่อส่วนรวมของภาคธุรกิจ หรือ Corporate accountability รวมตลอดถึงการให้ความสำคัญกับการรักษาสิ่งแวดล้อมในกระบวนการผลิตสินค้า และการดูแลสิทธิของคนงาน เป็นต้น

การค้าระหว่างประเทศมีความเป็นสถาบันมากขึ้น มีองค์ระระดับโลกที่เข้ามาทำหน้าที่บริหารจัดการเศรษฐกิจโลกเพิ่มมากขึ้น เช่นองค์การการค้าโลกหรือ WTO ทำให้ประเทศต่างๆ ต้องให้ความสนใจและให้ความสำคัญกับระเบียบ กฎเกณฑ์ ข้อตกลงการค้าระหว่างประเทศเพิ่มมากขึ้น หากไม่ทำตามเงื่อนไข ข้อตกลงของการค้าระหว่างประเทศเหล่านี้ การส่งสินค้าไปขายในต่างประเทศก็จะเกิดปัญหาขึ้น เช่น ตัวอย่างสินค้าของประเทศจีนที่ส่งไปขายในประเทศสหรัฐอเมริกาที่เป็นข้าวเมื่อไม่นานมานี้

โรงงานอุตสาหกรรมไทยต้องปิดกิจการลงเพราะประเทศคู่ค้าไม่ยอมส่งสินค้า เนื่องจากโรงงานเหล่านี้ดูแลคนงานไม่ได้มาตรฐานตามหลักกาวสิทธิมนุษยชน หรือใช้สารเคมีที่อันตรายต่อคนหรือต่อสิ่งแวดล้อมในการผลิตสินค้าของตน

ใครเคยจะคิดบ้างว่าสนิยมการบริโภคของคนในประเทศหนึ่ง มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตสินค้าของคนอีกประเทศหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศเผด็จการอย่างประเทศสาธารณประชาชนจีน ผู้บริโภคไม่ต้องรวมตัวกันเพื่อสร้างแรงกดดันอย่างสหภาพแรงงาน เพียงแต่เลิกบริโภคสินค้านั้น ประเทศผู้ผลิตก็เกิดปัญหาทันที

ไม่มีการลงโทษใดที่รุนแรงไปกว่าการลงโทษของผู้บริโภคที่ไม่ซื้อสินค้านั้น ซึ่งเป็นไปตามตรรกะของระบบทุนนิยมที่ว่าอยู่ด้วยตลาด ก็ตายด้วยตลาด เกิดปัจจัยทางเศรษฐกิจแบบใหม่ในโลกยุคโลกาภิวัตน์เรียกว่า “ความเชื่อมั่นของผู้บริโภคในระดับโลก” หรือ Global consumer confidence ตลาดในโลกยุคโลกาภิวัตน์คือตลาดโลก

การปฏิรูปเชิงสถาบัน

การแข่งขันทางเศรษฐกิจที่สำคัญในโลกยุคโลกาภิวัตน์คือการแข่งขันในรูปของการร่วมมือและการสร้างการยอมรับภายใต้ความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรม

มาตรฐานที่ใช้ในการสร้างการยอมรับในประชาคมโลกในโลกยุคโลกาภิวัตน์คือความเป็นประชาธิปไตย ทั้งทางเศรษฐกิจและการเมือง

เพราะฉะนั้น การปฏิรูปเชิงสถาบันของระบบเศรษฐกิจไทยภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ที่เป็นหัวข้อของการสัมมนาพูดคุยในวันนี้ ก็หนีไม่พ้นที่ต้องพูดถึงการพัฒนาประชาธิปไตยในประเทศไทย เพราะเศรษฐกิจไทยจะได้รับความเชื่อถือหรือไม่ นักลงทุนจะ

เข้ามาลงทุนหรือไม่ ใครอยากค้าขายกับเราหรือไม่ สิ่งแรกที่เขาอยากรู้คือเรามีการปกครองที่เป็นประชาธิปไตยหรือไม่

ในโลกยุคโลกาภิวัตน์ ระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยมีฐานะไม่ต่างไปจากภาษาที่คนในประชาคมโลกใช้สื่อสารกัน ถ้าเราไม่มีความเป็นประชาธิปไตย เราก็พูดกับสังคมโลกไม่รู้เรื่อง เขาก็ไม่อยากพูดคุยกับเรา ไม่อยากคบหาสมาคม รวมตลอดถึงติดต่อกับการค้ากับเรา

แม้ว่าทฤษฎีโลกาภิวัตน์ส่วนใหญ่จะพูดถึงการล่มสลายของรัฐ การลดบทบาทของรัฐ แต่ในความเป็นจริงแล้ว รัฐยังสำคัญและยังจะมีบทบาทสำคัญในการสร้างความเชื่อมั่นให้กับนักลงทุนทั้งในและต่างประเทศ

และที่สำคัญที่สุด รัฐในระบบทุนนิยมจะต้องสร้างความเชื่อมั่นให้กับภาคธุรกิจ เอกชนให้มั่นใจว่าการลงทุนของเขาจะปลอดภัย แม้จะมีความเสี่ยงก็ตาม ความเสี่ยงถือเป็นพลังที่ขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม แต่ไม่ใช่เสี่ยงอย่างเลื่อนลอย แต่เป็นความเสี่ยงภายใต้ระเบียบ กฎเกณฑ์ กติกาชุดหนึ่งที่ได้รับการยอมรับร่วมกัน

และนี่คือเหตุผลสำคัญที่การบริหารจัดการที่ดีหรือธรรมาภิบาลได้กลายเป็นเงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งของการปฏิรูปเชิงสถาบันเพื่อขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจในโลกยุคโลกาภิวัตน์

ระเบียบกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการค้า การลงทุน เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เราสามารถแยกแยะระหว่างศัตรูทางการค้า กับคู่แข่งทางการค้าออกจากกัน ปัจจุบันเราไม่ได้มองคู่แข่งของเราว่าเป็นศัตรูที่ต้องถูกขจัดให้หมดสิ้นไป

แต่เราต้องเข้าใจหรือมองคู่แข่งของเราในฐานะที่เป็นคู่แข่งที่ต้องอยู่ร่วมกัน อาศัยกฎเกณฑ์กติกาชุดเดียวกัน แข่งขันตามกติกาที่กำหนดร่วมกัน จึงเป็นการแข่งขันแบบร่วมมือและยอมรับซึ่งกันและกันบนกติกาชุดเดียวกันเรียกว่า “ระเบียบเศรษฐกิจโลก”

รัฐจึงมีบทบาทสำคัญในการร่วมกำหนดกติกาและบังคับใช้กติกาให้เกิดความเป็นธรรมกับทุกฝ่าย ทุกสังคมต้องการความสงบ ความมีระเบียบ การปกครองโดยกฎหมายที่

ไม่มีการเลือกปฏิบัติ มีรัฐบาลที่ดูแลปกป้องผลประโยชน์ของประชาชน ทำหน้าที่จัดสรรสิ่ง
มีค่าในสังคมอย่างเสมอภาคและอย่างเท่าเทียมกันเท่าที่จะสามารถกระทำได้

หากมีรัฐบาลที่ฉ้อราษฎร์บังหลวง เห็นแก่ผลประโยชน์ของตัวเองและพวกพ้อง
เลือกปฏิบัติ เราก็ถือว่าเป็นรัฐบาลที่ไม่มีการบริหารจัดการที่ดี หรือไม่มีธรรมาภิบาล การ
ลงทุนจากต่างชาติก็ถดถอยลง ความไม่ไว้วางใจกันในสังคมก็เพิ่มมากขึ้น สังคมเกิดความ
แตกแยกจับขั้ว กระจุกตัวจนอาจนำไปสู่ความรุนแรงได้

แต่ธรรมาภิบาลไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่เป็นสิ่งที่ต้องสร้างกันขึ้นมา
ธรรมาภิบาลต้องอาศัยกลไกเชิงสถาบันแบบต่างๆ ในการสร้างให้เกิดขึ้น สาระสำคัญ
ประการหนึ่งของหลักการเรื่องธรรมาภิบาลคือการที่รัฐต้องดูแลรับผิดชอบต่อประชาชนหรือ
ต่อผู้ที่อยู่ใต้การปกครอง หรือต้องมี Accountability นั่นเอง

ความรับผิดชอบต่อประชาชนคือการทำให้บรรดาระเบียบ กฎเกณฑ์ กฎหมายต่างๆ
เป็นไปเพื่อตอบสนองต่อผลประโยชน์ของประชาชนส่วนใหญ่ นั่นคือ การดูแลปกป้อง
ผลประโยชน์ของประชาชนส่วนใหญ่คือกุญแจสำคัญของการบริหารจัดการที่ดีหรือธรรมา
ภิบาล

คำถามเกิดขึ้นว่าทำอย่างไรจะให้รัฐบาลรับผิดชอบต่อประชาชน?

ตอบคือมีมากมายหลายวิธี แต่ในระบอบประชาธิปไตยเราใช้ การเลือกตั้ง การเลือก
ตั้งคือกลไกเชิงสถาบันที่ประชาชนธรรมดาใช้ในการควบคุมตรวจสอบรัฐบาลเพื่อให้ดูแล
รับผิดชอบต่อผลประโยชน์ของประชาชนส่วนใหญ่

ฉะนั้นการเลือกตั้งที่บริสุทธิ์และยุติธรรมจึงเป็นฐานรากสำคัญของธรรมาภิบาล
และนี่คือเหตุผลหนึ่งที่ EU ขอเข้ามาร่วมสังเกตการณ์การเลือกตั้งของไทยที่จะมีขึ้นในสิ้นปี
นี้

ในประเทศที่เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง การเลือกตั้งคือกลไกเชิงสถาบันในการ
ยุติข้อขัดแย้ง เป็นกลไกเชิงสถาบันในการบริหารจัดการความขัดแย้งที่ทุกฝ่ายยอมรับในผล
ของการเลือกตั้ง

ในประเทศที่อยากเป็นประชาธิปไตยแต่ยังเป็นไม่ได้ การเลือกตั้งเป็นกลไกเชิงสถาบันที่สร้างความขัดแย้ง เพราะฝ่ายแพ้ไม่ยอมรับผลการเลือกตั้งด้วยข้ออ้างต่างๆ ในกรณีของประเทศไทยเราจะได้ยินเรื่องการซื้อสิทธิขายเสียงเป็นเหตุผลหลักในการปฏิเสธผลการเลือกตั้ง

นอกจากการเลือกตั้งแล้ว การมีระบบรัฐสภาและตุลาการที่เป็นอิสระจากฝ่ายบริหาร ก็เป็นกลไกเชิงสถาบันในระบบประชาธิปไตยในการตรวจสอบรัฐบาลและทำให้รัฐบาลมีความรับผิดชอบต่อประชาชน

ความจริงระบบรัฐสภาไม่ได้ทำหน้าที่ออกกฎหมายเท่านั้น แต่ยังเป็นกลไกเชิงสถาบันในการยุติความขัดแย้งด้วย การลงมติในรัฐสภาถือเป็นการยุติข้อขัดแย้งในระดับหนึ่ง หากเป็นรัฐสภาที่ได้รับการยอมรับจากประชาชน

สื่อมวลชนที่เป็นอิสระและภาคประชาสังคมที่ตื่นตัวและเข้มแข็ง ต่างก็มีบทบาทสำคัญและมีความจำเป็นต่อการพัฒนาธรรมาภิบาล เพราะเป็นองค์กร สถาบันที่ทำหน้าที่ตรวจสอบการทำงานของรัฐบาลให้อยู่ในกรอบของธรรมาภิบาล

เมื่อเราสามารถสร้างกลไกเชิงสถาบันเพื่อให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าการบริหารจัดการที่ดีหรือธรรมาภิบาลได้แล้ว ความเชื่อมั่นของนักลงทุนก็จะตามมา สิ่งที่นักลงทุนต้องการคือความมั่นใจที่สามารถคาดการณ์ล่วงหน้าในการลงทุนของตนได้

การมีระเบียบกฎหมายเกณฑ์ที่แน่นอน ชัดเจน รัดกุม ไม่เปลี่ยนแปลงไปมาอย่างมาตรการสำรอง 30 เปอร์เซ็นต์ของเงินลงทุนจากต่างประเทศเมื่อปลายปีที่แล้ว ไม่อาจสร้างความเชื่อมั่นให้กับนักลงทุนได้ การมีระเบียบ กฎเกณฑ์ที่แน่นอน ทำให้การแทรกแซงของรัฐทำได้ยาก นักลงทุนก็มีความมั่นใจมากขึ้น

นอกจากนี้ ในการปฏิรูปเชิงสถาบันของระบบเศรษฐกิจไทยในโลกยุคโลกาภิวัตน์ เราจำเป็นต้องสร้างสิ่งที่ Francis Fukuyama เรียกว่า “ความไว้วางใจ” หรือ Trust ให้เกิดขึ้น สร้างความไว้วางใจทั้งในหมู่คู่ค้าของเราและประเทศต่างๆ ทั่วโลก

แต่ความไว้วางใจนี้จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อเรามีระบบกฎหมายและโครงสร้างเชิงสถาบันที่ภาคธุรกิจมีความพอใจและสบายใจที่จะทำงานด้วย

ในอดีตความไว้วางใจสร้างขึ้นจากปัจจัยทางวัฒนธรรม เช่นเป็นคนเชื้อชาติเดียวกัน อยู่ในภูมิภาคเดียวกัน หรือมีคุณค่าแบบเดียวกัน แต่ในโลกยุคโลกาภิวัตน์ ปัจจัยทางเศรษฐกิจมีบทบาทสำคัญในการสร้างความไว้วางใจกันมากกว่าปัจจัยทางด้านวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีสิ่งๆที่เรียกว่า “ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจร่วมกัน” (Shared interest)

ข้อดีของการไว้วางใจบนฐานของการมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจร่วมกัน คือทำให้การร่วมมือร่วมใจระหว่างคนแปลกหน้า คนต่างวัฒนธรรม คนที่ไม่มีอะไรร่วมกันเลยในเชิงวัฒนธรรมหันมาร่วมมือร่วมใจกันได้ และทำให้การร่วมมือในระดับโลกเป็นไปได้ ส่วนข้อเสียก็คือทำให้เกิดการร่วมมือกันระหว่างประเทศที่เป็นประชาธิปไตยและไม่เป็นประชาธิปไตยก็ได้เพียงเพราะมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจร่วมกัน เช่นการลงทุนของประเทศสหรัฐอเมริกาในประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน เป็นต้น

ความไว้วางใจเชิงวัฒนธรรมมีวงรอบที่คับแคบ จำกัดอยู่ในแวดวงของคนในครอบครัว และญาติสนิทมิตรสหายเท่านั้น แต่ความไว้วางใจเชิงเศรษฐกิจบนพื้นฐานของผลประโยชน์เชิงเศรษฐกิจร่วมกันมีวงรอบที่กว้างขวาง และจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีสถาบันทางการเมืองการปกครองที่ได้รับการยอมรับร่วมกัน และในโลกยุคโลกาภิวัตน์สิ่งนี้ก็คือการปกครองแบบประชาธิปไตย

ความไว้วางใจบนฐานของการมีผลประโยชน์ร่วมกัน และมีกลไกเชิงสถาบันรองรับจะเป็นความไว้วางใจที่ยั่งยืนและมั่นคง และขยายขอบข่ายไปได้กว้างไกลตราบเท่าที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน และมีสถาบันที่ยอมรับร่วมกันอย่างการมีธรรมาภิบาล เป็นต้น

ยิ่งในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในโลกยุคโลกาภิวัตน์ที่ต้องพึ่งพาอาศัยกันมากขึ้น มีการติดต่อเชื่อมโยงกันมากขึ้น ความไว้วางใจแบบนี้ยิ่งเพิ่มความสำคัญและมีความจำเป็นมากขึ้น

โลกาภิวัตน์ทำให้การขยายตัวของกลไกตลาดเป็นไปได้โดยไม่มีขีดจำกัด การแข่งขันทางการค้ามีเพิ่มมากขึ้น ทำให้การสร้างควมไว้วางใจเชิงสถาบันมีความจำเป็นมากขึ้น การปกครองโดยกฎหมายอย่างไม่เลือกปฏิบัติ การบริหารจัดการที่โปร่งใสทั้งในภาครัฐและภาคเอกชน การมีบทบาทของภาคประชาชนและภาคประชาสังคม และการปกครองแบบประชาธิปไตย จะเป็นปรากฏการณ์สำคัญในการสร้างความไว้วางใจระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้องต่างๆ ในสังคมและในโลกให้เกิดขึ้น

ที่สำคัญทำให้ความไว้วางใจในหมู่คนแปลกหน้า คนต่างวัฒนธรรม ต่างเชื้อชาติ เป็นไปได้ เพราะต่างก็อยู่ภายใต้กติกาที่ตกลงร่วมกัน พูดยามาเรียกความไว้วางใจในหมู่คนแปลกหน้านี้ว่าคือ “ทุนสังคม” หรือ Social capital ที่จะป็นฐานสำคัญในการสร้างทุนทางเศรษฐกิจและทุนทางการเมืองต่อไป

การปฏิรูปเชิงสถาบันของระบบเศรษฐกิจไทยในโลกยุคโลกาภิวัตน์ จึงไม่ได้เริ่มที่ระบบเศรษฐกิจ แต่ต้องเริ่มจากระบบการเมืองด้วยการสร้างระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยเพื่อนำไปสู่การสร้างธรรมาภิบาล จากนั้นทุนสังคมในรูปของการไว้วางใจกันในสังคมและระหว่างสังคมก็จะเกิดขึ้น

ในการสร้างทุนสังคมนี้ รัฐจึงมีบทบาทสำคัญ และการปกครองแบบประชาธิปไตยคือเงื่อนไขขั้นต้นของการปฏิรูปเชิงสถาบันเพื่อพัฒนาระบบเศรษฐกิจไทย

ดังนั้น เราต้องให้ความสำคัญกับการเลือกตั้งที่จะมีขึ้นในสิ้นปีนี้เพื่อนำระบอบประชาธิปไตยกลับคืนมาหลังจากหยุดชะงักไปหนึ่งปี

เราต้องหันมาให้ความสนใจกับนักการเมือง พรรคการเมือง การเลือกตั้ง บทบาทของสื่อมวลชน และประชาชนเพิ่มมากขึ้น เพราะสิ่งเหล่านี้คือองค์ประกอบสำคัญของการเมืองประชาธิปไตย การตั้งข้อรังเกียจสิ่งเหล่านี้ จะด้วยเหตุผลใดก็ตาม จะเป็นการเปิดโอกาสให้อำนาจนอกระบบเข้ามาทำลายระบอบประชาธิปไตย ส่วนราคาที่เราต้องจ่ายคือความชะงักงันและถดถอยของระบบเศรษฐกิจ

การเมืองกับเศรษฐกิจจึงไม่เคยแยกออกจากกัน
